07.09.2022

Група 01. Історія України. Урок 49. Україна на початку німецько-радянської війни. Гісем 10 клас с. 197-205.

Україна на початку німецько-радянської війни

1. Коли почалася Друга світова війна? 2. Які українські землі увійшли до складу УРСР у 1939—1940 рр.? 3. Яким було ставлення населення західноукраїнських земель до заходів радянізації?

1. Початок німецько-радянської війни. Поразки й відступ Червоної армії.

22 червня 1941 р. о 3-й годині 30 хвилин війська вермахту завдали потужного артилерійсько-мінометного удару по місцях розташування підрозділів Червоної армії. За кілька хвилин армія Німеччини перетнула кордон СРСР. Її авіація завдала удару по містах і важливих промислових центрах, аеродромах, де було знищено 1,2 тис. радянських літаків.

Удар Німеччини, незважаючи на ретельну підготовку Радянського Союзу до війни, виявився повною несподіванкою як для народу, так і для сталінського керівництва.

За детально розробленим планом «Барбаросса» Німеччина та її союзники для нападу на СРСР зосередили 190 дивізій загальною кількістю 5,5 млн осіб. їм протистояло угруповання радянських військ, яке налічувало 170 дивізій і дві бригади (2,9 млн осіб). Нацистський план був розрахований на блискавичну війну («бліцкриг»).

В Україну було спрямовано наступ німецької групи армій «Південь» (командувач генерал-фельдмаршал Г. Рундштедт), у складі якої були також румунські та угорські війська, а згодом приєдналися словацькі, італійські підрозділи та інші союзники Німеччини. Згідно з планом «Барбаросса» наступ на Україну був допоміжним. Головні нацистські сили мали наступати через Білорусію на Москву.

Угрупованню сил, що наступали в Україні, протистояли підрозділи Київського особливого та Одеського військового округів, які з початком війни були перетворені відповідно на Південно-Західний (командувач М. Кирпонос) і Південний фронти (командувач І. Тюленєв).

Загалом німецькі війська поступалися радянським військам в Україні як кількісно, так і в озброєнні. Однак у напрямку головного удару група армій «Південь» мала перевагу. Вона мусила в перший тиждень війни оволодіти Києвом. Проте події розгорталися інакше. Уздовж кордону нацистські підрозділи зустріли відчайдушний опір прикордонників та невеликих гарнізонів ще недобудованих і не до кінця обладнаних прикордонних укріплених районів «лінії Молотова».

23 червня 1941 р. головні частини німецьких військ були контратаковані радянськими механізованими корпусами в районі міст Луцьк—Рівне—Дубно—Броди. Розгорілася перша в Другій світовій війні грандіозна танкова битва, що тривала до 29 червня. Просування Німеччини було затримано на тиждень, однак це було досягнуто дорогою ціною: із 4,2 тис. танків Південно-Західного фронту залишилося лише 737. Німецька армія втратила лише декілька десятків танків.

Блискавична війна («бліцкриг») — теорія досягнення швидкої перемоги у війні, побудована на тому, що противник буде захоплений зненацька і не встигне активізувати свої сили.

Проте удар радянських механізованих корпусів зірвав спробу Німеччини одразу оволодіти Києвом і дав можливість підготувати оборонні рубежі на підступах до міста. 5 липня 1941 р. нацистські війська вийшли до оборонних споруд Києва. Цей день вважається початком Київської стратегічної оборонної операції, що тривала 83 дні.

Німецьке командування оцінило прорив як вирішальну перемогу, і падіння Києва вважалося справою найближчого часу. На 21 липня 1941 р. А. Гітлер призначив парад на Хрещатику. Проте цим планам не судилося здійснитися. Героїчні захисники міста (понад 120 тис. бійців, із яких 33 тис. становило народне ополчення) стійко тримали оборону. Наступ на Київ тимчасово припинився. Таким чином, оборона Києва примусила німецьке командування відступити від плану «Барбаросса» і тимчасово відвернути значні сили для розгрому радянських військ в Україні, припинивши наступ на Москву.

Із часом ситуація навколо Києва почала ускладнюватися. На початку липня 1941 р. війська Німеччини, Угорщини та Румунії перейшли в рішучий наступ проти Південного фронту радянських військ, які продовжували утримувати радянсько-румунський кордон. 8 вересня 1941 р. біля Умані були оточені й розгромлені війська Південного фронту. Лише в полон потрапило 103 тис. червоноармійців. Це дало змогу німецько-угорсько-румунській армії вийти до Дніпра на південь від Києва, а також зайти у глибокий тил військ Південного фронту. Уже 10 серпня єдиного Південного фронту не існувало.

Залишена радянська техніка поблизу міста Дубно (нині Рівненська область). Червень 1941 р.

Частина військ (30 тис. осіб) Південного фронту була затиснута в Одесі, а решта — між Південним Бугом і Дніпром. Й. Сталін заборонив військам Південного фронту відступати за Дніпро. Лише 14 серпня, коли війська вже опинилися в оточенні, було дозволено прориватися на лівий берег Дніпра. З оточення вийшло тільки 12 тис. бійців. Лише Одеса до 16 жовтня 1941 р. впродовж 73 днів тримала оборону.

Розгромивши війська Південного фронту на Правобережжі, німецькі війська створили загрозу Південно-Західному фронту з півдня. Така сама ситуація виникла і з Півночі, де німецькі підрозділи оволоділи Смоленськом. Щоб уникнути катастрофи, представник Ставки Г. Жуков пропонував відвести війська за Дніпро й залишити Київ. Проте Й. Сталін категорично відмовився від цієї пропозиції. Лише 17 вересня Ставка віддала наказ залишити Київ, але було вже пізно. Війська Південно-Західного фронту потрапили в оточення і були розгромлені. Загинуло майже все керівництво фронту на чолі з М. Кирпоносом. У полон потрапило 665 тис. радянських солдатів. 19 вересня в Київ вступили німецькі війська.

Розгром Південного й Південно-Західного фронтів радянських військ дав змогу нацистським військам продовжити наступ на Лівобережжі й прорватися в Крим. Подальша оборона Одеси втратила сенс, 16 жовтня 1941 р. захисники залишили місто.

Напередодні відступу приморські райони міста, частину поранених і все те, що неможливо було вивезти (коні, машини тощо), було затоплено в морі. Евакуйовані частини перекинули в Севастополь, який опинився в оточенні. Героїчна оборона міста тривала 250 днів (із 30 жовтня 1941 до 4 липня 1942 р.). Оборона Севастополя зірвала плани Німеччини щодо швидкого наступу на Кавказ і Закавказзя.

За п'ять місяців війни німецьким військам і їх союзникам вдалося просунутися на 900—1200 км у глиб України. Неокупованими залишалися лише території на сході УРСР. Незважаючи на поразку радянських військ в Україні та її окупацію, плани блискавичної війни були зірвані.

2. Мобілізаційні заходи та евакуація на схід.

Війна поставила на порядок денний питання про негайну мобілізацію всіх наявних матеріальних і людських ресурсів для відсічі нацистській агресії. Указом Президії Верховної Ради СРСР на території України, як і в інших прифронтових районах, було введено воєнний стан. До рук військового керівництва переходили всі функції державного управління.

26 червня 1941 р. Президія Верховної Ради СРСР прийняла указ про режим робочого часу на період війни. На виробництві скасовувалися чергові та додаткові відпустки, збільшувався робочий час до 11 годин. На оборонних підприємствах і транспорті впроваджувався режим воєнного часу. За самовільне залишення підприємства робітника оголошували дезертиром і засуджували на строк від п'яти до восьми років ув'язнення.

Уже через тиждень після початку війни всі підприємства виконували військові замовлення.

30 червня 1941 р. був утворений Державний Комітет Оборони (ДКО), до якого перейшла вся повнота політичної, державної та військової влади в СРСР. Його, як і Ставку Верховного Головнокомандування (СВГ), очолив Й. Сталін.

Лише 3 липня 1941 р. Й. Сталін, після двотижневого мовчання, коли він перебував у повній розгубленості, звернувся до народу з промовою по радіо і проголосив війну з німецькими загарбниками «священною», «Вітчизняною».

Першочерговим завданням радянського керівництва стало зміцнення Червоної армії. Щойно розпочалася війна, оголосили масовий призов до лав Червоної армії. У перші місяці війни в 16 областях України було мобілізовано 2,515 млн осіб. Причому велика кількість людей звернулася до військкоматів добровільно. Активно формувалося народне ополчення з осіб, які не підлягали призову за віком або станом здоров'я. До нього до кінця 1941 р. вступило 1,3 млн осіб.

Незважаючи на масштабні мобілізаційні заходи, людський потенціал України було використано лише частково. Мобілізаційні заходи на західноукраїнських землях були повністю зірвані. Це пояснюється швидким просуванням німецьких військ, негативним ставленням більшості населення західноукраїнських земель до радянської влади,

репресивними діями НКВС тощо. У в'язницях на території Західної України було розстріляно без суду й слідства щонайменше 22 тис. політичних в'язнів.

Більш дієвими були заходи з переведення промисловості на випуск військової продукції. Вдалося різко збільшити військове виробництво, але воно не могло покрити тих втрат, яких зазнала Червона армія у прикордонних боях. Крім того, швидке просування німецьких військ змушувало партійне керівництво організувати заходи з евакуації матеріальних цінностей.

До східних районів СРСР було евакуйовано понад 550 великих підприємств 30 галузей промисловості (після визволення повернулося лише кілька), 23 потужні будівельні організації і майно дев'яти залізничних господарств, 30 тис. тракторів, 125 млн пудів зерна та іншого продовольства, 6 млн голів худоби. Евакуйовано установи Академії наук УРСР, 70 вузів, 50 театрів. Виїхало 3,5 млн осіб, половина з яких були висококваліфікованими робітниками та інженерами.

Евакуація на схід. 1941 р.

Зруйнований Дніпрогес. 1941 р.

Усе, що не підлягало евакуації, мало бути знищено за Директивою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 29 червня 1941 р. Виконуючи це рішення та інші розпорядження, було зруйновано сотні промислових підприємств, шахт, підірвано цілі вулиці міст (у Києві, Харкові та інших містах), спалено тисячі гектарів незібраного врожаю, лісів тощо.

3. Завершення окупації України.

Наприкінці осені — на початку зими 1941 р. вирішальні бої на радянсько-німецькому фронті розгорілися під Москвою. Червоній армії вдалося зупинити нацистську навалу й завдати потужного контрудару (грудень 1941 — січень 1942 р.).

Після перших успіхів у наступі під Москвою в радянського командування склалося враження про можливість розгортання наступальних операцій на всьому радянсько-німецькому фронті. Так, Південно-Західному й Південному фронтам було поставлено завдання прорвати фронт німецьких військ у районі Балаклії та Артемівська, вийти в тил донбаського угруповання противника й відрізати йому відхід

на захід. Одночасно передбачалося завдати удару в напрямку Красноградa, маючи на меті забезпечити успіх наступальних дій із півночі й визволити Харків. Хоча в результаті наступу 18—31 січня 1942 р. (Барвінківсько-Лозівська операція) радянські війська й просунулися на захід на 100 км, утворивши Барвінківський виступ, але жодної стратегічної мети не було досягнуто.

Своєї мети — порятунку Севастополя і визволення Криму — не досягла й Керченсько-Феодосійська десантна операція (25 грудня 1941 — 2 січня 1942 р.). Червона армія змогла лише звільнити Керченський півострів.

У той самий час німецьке командування готувало на південному фланзі радянсько-німецького фронту масштабний наступ, що мав відбутися влітку 1942 р. В Україні були зосереджені головні ударні сили вермахту. Німецьке командування передбачало одним ударом вийти до річки Волги в районі Сталінграда і на Кавказ. Радянське керівництво очікувало на новий наступ на Москву.

За такого стратегічного розміщення сил рішення радянського командування про наступальні дії навесні 1942 р. на Харків із Барвінківського виступу виявилися помилковими й призвели до нових поразок. До німецького полону потрапило 227 тис. червоноармійців. Радянські війська зазнали поразки і на Керченському півострові. У полон потрапило 180 тис. бійців. Деякі частини Червоної армії (15 тис. осіб) закріпилися в Аджимушкайських каменоломнях під Керчю і тривалий час чинили запеклий опір, марно сподіваючись на допомогу. Це дало змогу німецьким військам розгорнути вирішальний наступ на Севастополь. 4 липня 1942 р. після 250-денної оборони місто було захоплено. Останній рубіж оборони залишався на півострові Херсонес. У полон потрапило близько 100 тис. радянських бійців.

Нові поразки радянських військ призвели до повної окупації України 22 липня 1942 р. Німеччиною.

4. Український національний рух у 1941—1942 рр.

Український національний рух напередодні Другої світової війни гуртувався навколо декількох центрів. Перший центр був представлений урядом УНР в екзилі (вигнанні) на чолі з М. Левицьким. Вони не мали чіткої єдиної позиції щодо того, чий бік зайняти. Частина заявила про свою прихильність ідеалам демократії і, відповідно, англо-французькій коаліції. Проте поразка Польщі, а згодом і Франції переконала в тому, що доля України залежатиме від результату протистояння Німеччини та СРСР. Тому представники УНР спробували налагодити співпрацю з Німеччиною. Крім того, військові структури УНР запропонували створити на Волині збройні загони «Січі». Із початком радянсько-німецької війни ці загони мали організуватися в армію, яка разом із німецькими військами звільнила б Україну від більшовизму. Реалізовувати цю ідею почали в середині 1940 р.

Співробітництво з Німеччиною намагалися налагодити й українські монархісти на чолі з П. Скоропадським. Проте нацистський уряд оцінював його вплив на Україні як вкрай низький і не брав його до уваги у своїх розрахунках.

Найбільш дієву позицію серед українських політичних сил посідала ОУН, яка спиралася на розгалужене підпілля на західноукраїнських землях, а також на осередки в різних країнах Європи. Однак в ОУН у 1940 р. стався розкол. Організація розділилася на прихильників голови проводу українських націоналістів (ПУН) А. Мельника — ОУН(М) і керівника Крайової екзекутиви на західноукраїнських землях С.

Бандери — ОУН(Б). Головним питанням, яке викликало розбіжності між двома ОУН, стало визначення стратегії подальшої боротьби.

Водночас ОУН(Б) активно формувала похідні групи (загальна кількість 5 тис. осіб), які мали рухатися слідом за німецькою армією й здійснювати пропаганду та агітацію, а також формувати місцеві органи влади, громадські організації, міліцію, суди, щоб поставити Німеччину перед фактом відновлення Української держави. У складі похідних груп був заздалегідь сформований політичний осередок із провідних діячів ОУН на чолі з Я. Стецьком. 30 червня 1941 р. у Львові ОУН(Б) провела Національні збори (близько 100 осіб) й оголосила Акт відновлення Української держави.

Жителі Львова в очікуванні проголошення Акта відновлення української державності. 30 червня 1941 р.

Заявлене ОУН(Б) будівництво Української держави рішуче перервало німецьке керівництво. Почалися репресії проти членів ОУН(Б). 8 липня 1941 р. ОУН(Б) вирішила перейти в підпілля. Наступного дня було заарештовано Я. Стецька, згодом — інших провідників ОУН, зокрема С. Бандеру. На всі вимоги німецького керівництва скасувати Акт провідники ОУН(Б) відповіли відмовою.

Подальші репресії проти українських націоналістів та окупаційна політика нацистські влади остаточно переконали провідників ОУН(Б) у тому, що необхідно розпочати повстанську боротьбу проти окупантів.

Сподіваючись на підтримку Німеччини, ОУН(М) також направила в Україну похідні групи. їхнім завданням було створення українського уряду, який мав організувати суспільно-політичне, економічне й культурне життя в Україні. Провідну роль у діяльності організації відігравав заступник голови проводу ОУН(М) О. Ольжич. 5 жовтня 1941 р. в Києві відбулися установчі збори (були присутні 130 осіб), на яких було обрано Українську Національну Раду (УНРаду). Головою було обрано професора М. Величковського. За кілька днів у Києві було сформовано міську управу на чолі з професором О. Оглобліним, якого згодом змінив професор В. Багазій. Провідники ОУН(М) очолили місцеве самоврядування в Києві, Житомирі, Харкові, Полтаві, Чернігові та інших містах. Уже в жовтні вони організували на Київщині освіту в національному дусі, почали випуск газет (понад 100), відкривали «Просвіти».

Однак 20 листопада 1941 р. керівників УНРади викликали до окупаційної адміністрації, де оголосили про заборону діяльності. Почалися арешти активістів ОУН та місцевих рад. Лише в Києві було заарештовано 621 члена ОУН. Частину їх було страчено в Бабиному Яру, зокрема поетесу О. Телігу.

Більшість президії Київської УНРади на чолі з М. Величковським виїхала до Львова, де об'єдналася із Львівською УНРадою, діяльність якої було дозволено окупаційною адміністрацією. До неї також приєдналися і деякі депутати Сойму Карпатської України.

Таким чином було здійснено символічний акт єдності українського народу. Львівську УНРаду очолив К. Левицький, а з листопада 1941 р. — А. Шептицький. При УНРаді діяв Український крайовий комітет, який опікувався питаннями національного, суспільного, господарського, культурного життя українства. У лютому 1942 р. митрополит А. Шептицький надіслав до Берліна меморандум із приводу геноциду єврейського народу, а також заявив про права українців на власну державу. Це стало приводом до розпуску в березні 1942 р. Львівської УНРади.

Ярослав Стецько

Олена Теліга

Серед українських політичних і військових угруповань, що претендували на першість у протистоянні з окупаційною владою, була «Поліська Січ» під проводом Тараса Бульби (Боровця). У серпні 1940 р. він прибув на Волинь, де створив збройне підпілля. Після початку війни Тарас Бульба (Боровець) за завданням німецької влади боровся із залишками радянських підрозділів та партизанами на Волині та Поліссі. Під його командуванням було близько 3 тис. бійців. Із часом Тарас Бульба (Боровець) своєю діяльністю охопив значну територію, де проголосив «Поліську республіку» із центром в Олевську. Йому вдалося налагодити співпрацю з ОУН(М) та гетьманцями. Проте наприкінці 1941 р. нацистське командування розпустило формування Тараса Бульби (Боровця). Сам він із невеликим загоном пішов у підпілля.

Посилення репресій і свавілля з боку німецького окупаційного режиму змусило отамана Тараса Бульбу (Боровця) знову взятися за зброю, але вже проти Німеччини. У лютому-березні 1942 р. він організував Українську повстанську армію, яка розпочала збройну боротьбу проти окупантів (у липні 1943 р. була перейменована на Українську народно-революційну армію (УНРА). У листопаді 1943 р. Тарас Бульба (Боровець) намагався шляхом переговорів із німецькою адміністрацією змінити окупаційну політику в Україні. Під час переговорів його було заарештовано й відправлено до концтабору. УНРА злилася з УПА.

На початок 1943 р. серед усіх українських партій та організацій легальну роботу продовжував лише Український центральний комітет, що був створений у Кракові в 1940 р. на чолі з В. Кубійовичем. На початку 1944 р. німецька влада здійснила ще одну хвилю арештів. Так, були заарештовані провідники ОУН(М): А. Мельник, О. Ольжич та інші. Українство стало на шлях збройної боротьби проти окупаційної влади.

Володимир Кубійович

Висновки. 22 червня 1941 р. Німеччина здійснила напад на СРСР. На територію України наступала група армій «Південь».

• Червона армія хоча і мала перевагу, але зазнала нищівної поразки. Лише героїзм рядових бійців не дав нацистським військам реалізувати свої плани. «Бліцкриг» провалився.

• 22 липня 1942 р. Німеччина повністю захопила територію України.

• Початок війни між Німеччиною та СРСР намагалися використати українські політичні сили, що виступали за незалежність України. 30 червня 1941 р. ОУН(Б) у Львові проголосила Акт відновлення Української держави. Проти цього категорично виступила нацистська влада. Лідери українського руху були заарештовані й ув'язнені.

Запитання та завдання

1. Як називався план нападу Німеччини на СРСР? 2. Коли почалась німецько-радянська війна? 3. Де відбулася найбільша танкова битва в роки війни? 4. Скільки українських підприємств було евакуйовано у східні райони СРСР? 5. Коли було завершено окупацію України військами Німеччини? 6. Що таке «похідні групи»? 7. Коли було створено «Поліську Січ»? 8. Де і коли було проголошено Акт відновлення Української держави?

9. Які стратегічні наміри щодо України знайшли відображення у плані «Барбаросса»? 10. Чому Червона армія, маючи кількісну й технічну перевагу, зазнала поразки влітку-восени 1941 р.? 11. Як бойові дії в Україні в 1941 р. вплинули на реалізацію німецького плану «Барбаросса»? 12. Які мобілізаційні заходи були проведені в Україні? Чи були вони ефективними? 13. Чому на початку німецько-радянської війни провідники українського національно-визвольного руху покладали такі значні надії на Німеччину? Чи були вони виправданими?

14. Охарактеризуйте перебіг і результат прикордонних боїв німецьких і радянських військ у 1941 р. Назвіть найважливіші оборонні бої Червоної армії в 1941 р. в Україні.

15. Визначте основні причини поразок радянських військ в Україні в 1941 і 1942 рр. Відповідь подайте у вигляді таблиці.

16. Чому Німеччині не вдалося реалізувати план «Барбаросса»? 17. Якими методами намагалися діяти провідники українського національно-визвольного руху? Як ви їх оцінюєте? Чи можна вважати провідників українського національно-визвольного руху поплічниками нацистів?